

Kolonizacija u Hrvatskoj 1945—1948. godine

MARIJAN MATICKA
Filozofski fakultet, Zagreb

Kolonizacija unutar granica Hrvatske imala je posebno značenje u toku provođenja agrarne reforme.¹ Veće količine obradive zemlje ušle su u zemljišni fond agrarne reforme i kolonizacije Hrvatske samo u Slavoniji. Tamo su prilike, zbog znatnog broja napuštenih imanja, potreba za obradivanjem zemlje te stajališta da se agrarna reforma provodi u korist malih posjeda, dopuštale i zahtijevale doseljavanje poljoprivrednog stanovništva. Zato je Zakon o provođenju agrarne reforme i kolonizacije u Hrvatskoj predvidio dodjeljivanje zemlje u mjestu boravka, ali i preseljenje agrarnih interesenata u bližu okolicu odnosno u neko naselje gdje ima slobodne zemlje. Poslije preseljavanja seljačkih obitelji u Vojvodinu kao dio plana tzv. savezne kolonizacije, a ponajviše iz Dalmacije, Like, Korduna i Banije, kolonizacija Slavonije bila je još jedna mogućnost za

¹ Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj, kao i u cijeloj Jugoslaviji, provodile su se u razdoblju od 1945. do 1948. godine. Privremena Narodna skupština Demokratske Federativne Jugoslavije izglasala je zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji 23. kolovoza 1945. godine. Osnovne odredbe Zakona zatim su preuzete u odgovarajuće zakone federalnih jedinica. Predsjedništvo Narodnog sabora Hrvatske donijelo je zakon o provođenju agrarne reforme i kolonizacije na području Federalne Hrvatske 24. studenoga 1945. godine. Zakon je proklamirao načelo o pripadanju zemlje obrađivačima i dodjeljivanju zemlje u privatno vlasništvo. Zemlju su, dakle, izgubili svi veleposjednici, zatim poduzeća, banke i dioničarska društva. Vlasništvo zemlje u posjedu crkve i sličnih vjerskih institucija ograničeno je na 10 ha. Za seljačko vlasništvo utvrđen je maksimum, ovisno o pojedinim krajevima i broju članova obitelji, od najviše 30 ha obradive zemlje. Izuzetno je dopušteno i nezemljoradnicima zadržati malu količinu zemlje. Zemljišnom fondu agrarne reforme i kolonizacije, koji je nastao eksproprijacijom (47,1% površine), pridružilo se u gotovo jednakoj količini (41,6%), zemljište koje je dobiveno konfiskacijom, ponajviše od pripadnika njemačke narodnosti. Zemljišni fond obuhvaćao je u Hrvatskoj 390.510 ha zemlje. Osnovni korisnici zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije bili su siromašni seljaci i državni poljoprivredni sektor. (O agrarnoj reformi i kolonizaciji u Jugoslaviji postoji već razmjerno obimna literatura. Temeljni rad zacrpio je monografija *Nikole L. Gačeše*, »Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945—1948«, Novi Sad 1984. U njoj se mogu naći podaci o ostaloj relevantnoj literaturi. O problemima agrarne reforme i kolonizacije u Hrvatskoj usp. *Slavko Jurša*, »Agrarna politika i seljačko pitanje u Hrvatskoj 1945—1953«, Disertacija, Zagreb 1978. i *Marijan Maticka*, »Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945—1948. godine«, Disertacija, Zagreb 1987.)

smanjivanje pritiska agrarnog stanovništva i uvećavanje zemljišnih fondova agrarne reforme u najnapučenijim krajevima Hrvatske.²

Slobodna zemlja u Slavoniji bila je, dakle, namijenjena za uvećavanje posjeda slavonskih boraca zemljoradnika, slavonskih seljaka bez zemlje te koloniziranje seljačkih obitelji iz okruga Varaždin, Zagreb i Dalmacije.³ Dakako, organizirano provođenje kolonizacije podrazumijevalo je stvaranje potrebnih uvjeta, tj. rješenje većeg broja problema, a među ostalima i statusa kolonista iz razdoblja Nezavisne Države Hrvatske, samovoljnih kolonista i izbjeglica, napose muhadžira. Mogućnosti Slavonije u prihvatanju kolonista uvelike su ovisile o slobodnim kućama za stanovanje. Činjeni su značajni naponi da se uspostavi točan pregled takvih kuća i posjeda, a zatim da se pogodni, ali već zauzeti objekti oslobode za koloniste.

I

Neposredno nakon završetka rata količina zemlje bez vlasnika i obradivača bila je u Slavoniji prilično velika. Činili su je velikim dijelom posjedi njemačkih državljana. Podaci o napuštenim njemačkim posjedima u pet kotara istočne Slavonije prikazani su na tabeli 1.⁴

Tabela 1.

NAPUŠTENI NJEMAČKI POSJEDI U ISTOČNOJ SLAVONIJI

Kotar	Broj napuštenih sela	Broj posjeda	Površina ha
Đakovo	19	1.400	12.111
Osijek	12	1.920	11.703
Valpovo	8	1.059	6.353
Vinkovci	9	1.256	14.758
Vukovar	6	527	4.247
Ukupno	54	6.162	49.172

² O obimu i značenju preseljenja seljačkih obitelji iz Hrvatske u Vojvodinu usp. *M. Matička*, »Sudjelovanje Hrvatske u saveznoj kolonizaciji 1945—1948. godine«, Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU, vol. 11, Zagreb 1981.

³ U dokumentima obično piše o koloniziranju obitelji iz Hrvatskog zagorja, a podrazumijevali su se okrug Varaždin i okrug Zagreb. Dakako, to je šire područje i zahvaćalo je i Međimurje i Prigorje. Prema tome, kada se upotrebljava naziv Hrvatsko zagorje misli se na područje okruga Varaždin i Zagreb. Napose to valja istaći zbog termina »dekolonizirani Zagorci« ili »dekolonisti iz Hrvatskog zagorja«, »kolonisti iz Hrvatskog zagorja« koji su preuzeti u tabelama i tabelarnim pregledima.

⁴ Arhiv Hrvatske (dalje: AH), Ostavština dra Zdravka Šantića (dalje: Z. Š.), kut. 2. Elaborat za Predsjedništvo Narodne vlade Hrvatske, 25. IV 1945. U Elaboratu se govori o »familijama« i površina zemlje iskazana je u jutrima. Iz teksta je očito da se »familije« mogu izjednačiti s posjedima, a površinu zemlje preračunao sam u hektare, kako je uglavnom činjeno i u ostalim slučajevima, da bi se osigurala istovetnost mjera.

U navedenim kotarima bilo je i šest napuštenih mađarskih sela sa 1449 posjeda koji su obuhvaćali 6269 ha površine. U kotarima Županja i Slavonski Brod bilo je samo pojedinačnih napuštenih njemačkih i mađarskih posjeda. U kotaru Daruvar bilo je 1000, a u kotaru Grubišno Polje oko 400 uglavnom njemačkih napuštenih posjeda. Ukupna površina napuštenih posjeda Nijemaca i Mađara zahvaćala je u Slavoniji oko 69.000 ha. Oko 29.000 ha zemlje pripadalo je u Slavoniji srpskim obiteljima koje su bile protjerane, izbjegle ili su stradale tj. nisu se trenutačno nalazile na svojim posjedima. Tzv. napuštene veleposjedničke zemlje, tj. one koja je pripadala posjedima iznad 100 jutara (57 ha), bilo je na 119 posjeda 25.387 ha.⁵ Napuštene zemlje bilo je i u ostalim dijelovima Hrvatske, pa se cijenilo da je u proljeće—ljetu 1945. godine bilo blizu 130.000 ha zemlje bez vlasnika i obrađivača.⁶

Uredno provođenje agrarne reforme i naročito kolonizacije zahtijevalo je sredene prilike u mjestima provođenja, tj. trebalo je prije svega raspologati praznim objektima za naseljavanje. U početku se mislilo da u Slavoniji ima oko 8000 napuštenih kuća, ali većina njih nije zapravo bila prazna.⁷ U objektima za naseljavanje nalazilo se slavonsko stanovništvo, izbjeglice, kolonisti iz razdoblja NDH.⁸

Događalo se da Slavonci starosjedioci, seljaci ali i ostali, nisu obnavljali vlastite ratom uništene kuće, ako su se u susjedstvu mogli useliti u nerazrušene i neopljačkane. Tako su se odnosili i prema zemlji i pojedinci su nastojali što više obraditi, a da nisu pri tome vodili računa o kriterijima prednosti pojedinih kategorija stanovništva, odnosno seljaštva. U ponekim se slučajevima to radilo i u suglasnosti s mjesnim organima narodne vlasti, ponajčešće kao privremeno, ali s namjerom da se pretvori u konačno stanje.⁹ Naime, znatno prije provođenja organizirane koloni-

⁵ Isto.

⁶ Ante Mihletić, »Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj«, Zagreb 1952 (šapirografirano izdanje). A. Mihletić je bio načelnik Odjela za agrarnu reformu i kolonizaciju Ministarstva poljoprivrede i šumarstva NR Hrvatske. Navedeni rad pisao je za Ekonomski institut NR Hrvatske i prilično je pouzdan izvor podataka o konačnim rezultatima agrarne reforme i kolonizacije.

⁷ Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ), Fond ustanova agrarne reforme i kolonizacije socijalističkog perioda (dalje: 97), 2—19. Zapisnik sa sastanka delegata rukovodilaca kolonizacije federalnih jedinica, 15. XII 1945.

⁸ »Sve kuće koje su sposobne za naseljenje kako u Sotinu tako i u Lovasu zaposjednute su po domaćima, bez obzira da li su borci ili nisu. To zaposjedanje izvršeno je bilo samovoljno po sadašnjim naseljenicima, bilo pak dozvolom mjesnih narodnih odbora, a ima slučajeva, koji nisu tako rijetki, da je kotarska komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju Vukovara također davala dozvole za privremeno useljenje. [...] Od 119 zgrada sposobnih za kolonizaciju kolonizirano je u Lovasu 19 kolonista dok je 90 raspoloživih samo teoretski, jer su se u njih uselili bilo domaći borci, koji ili imaju uvjete ili nemaju uvjete za kolonizaciju, ili su pak uselili samovoljno tzv. divlji kolonisti, koji su doselili u ove krajeve ili prije 1941. god. ili poslije 1941. god. a bili su zaposleni kao sluga ili nadničari kod odbjeglih Nijemaca [...] Vjerujem da će to biti težak posao, gdje će morati biti angažirane mjesne vlasti, političke organizacije, a najvjerojatnije i narodna milicija.« [AFI, Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva NR Hrvatske (dalje: MPŠ), svež. 108. Vilko Videk, Izvještaj o obavljenom službenom putu, 5. III 6946]. O toj problematiki vidi i N. Gačeša, n. dj., 228—229 i S. Juriša, n. dj., 176—179.

⁹ Usp., npr., članak »Jedan dio plana kolonizacije treba provesti još prije zime«, *Naprijed*, 6. X 1945. te članak »Za bolji uspjeh sjetve potrebno je ubrzano izvršiti kolonizaciju u Hrvatskoj«, *Naprijed*, 16. III 1946.

zacije prišlo se u nekim dijelovima Slavonije preseljavanju stanovništva iz brdskih u nizinska područja. Preseljavala su se, dakako, ona siromašna sela kojih su stanovnici bili povezani s narodnooslobodilačkom borbom.¹⁰ Stanovnici takvih sela zaslužili su da im se pruži odgovarajuća pomoć, ali preseljenjem čitavih sela na napuštena imanja nastajala su ponovo napuštena sela. Slavonskih obitelji koje su zauzele posjede bio je priličan broj i neki podaci svjedoče da su potkraj 1945. godine bile 4244 takve obitelji. Zato je odlučeno da treba odstraniti sve koji su iz neopravdanih razloga napustili svoju kuću i zemlju te zauzeli bolju, odnosno ustanoviti tko ima pravo na zemlju. Bilo je utvrđeno da svi koji ne ispunjavaju uvjete moraju te kuće napustiti do 15. veljače 1946. godine.¹¹

Dakako, u Slavoniji su se nalazile i izbjeglice porijeklom iz ostalih dijelova Hrvatske. Do sredine 1946. godine popisano je 2807 takvih obitelji odnosno 13.503 osobe. Najviše je bilo Dalmatinaca 7828, zatim Ličana 3214, Kordunaša 795, Primoraca 765 te iz ostalih krajeva 1001 osoba. Najvećim dijelom nalazili su se u kotarima Slavonki Brod, Osijek, Vinkovci, Đakovo, Županja i Bjelovar. Bilo ih je, dakako u manjem broju, i u gotovo svim ostalim slavonskim kotarima.¹² Izbjeglice se uglavnom nisu željeli vratiti u rodni kraj, već su očekivali da im se dodijeli zemlja u Slavoniji, ondje gdje su se već nalazili.¹³

Velik problem bili su i tzv. muhadžiri. Naime, pred ratnim operacijama Narodnooslobodilačke vojske izbjegli su, povukli se zajedno s Nijemcima i ustašama, ili ponekad bili odvedeni, i stanovnici nekih krajeva Bosne i Hercegovine. Poslije završetka rata najveći ih se dio zadržao na području Slavonije i bjelovarske regije gdje su zauzimali napuštene kuće i prazna imanja. Tako su postali smetnja pripremanju organizirane kolonizacije a, osim toga, moralo se brinuti i o njihovom političkom opredjeljenju i odnosu prema novoj narodnoj vlasti. Među njima bilo je i kolonista iz razdoblja NDH.¹⁴ Budući da nikako nisu mogli steći pravo na kolonizaciju u Hrvatskoj, tj. legalizirati svoj boravak na zauzetim posjedima, valjalo ih je vratiti u Bosnu i Hercegovinu. Zahtijevalo je to poduzimanje posebnih mjera i akcija, od evidentiranja tih obitelji do organiziranja prijevoza, odlučivanja o tome što mogu sa sobom ponijeti na povratku i slično.

Prvo je postojalo mišljenje da treba odrediti poseban teritorij negdje u Srijemu gdje bi se izbjeglice iz Bosne i Hercegovine privremeno smjestili.

¹⁰ Npr., sela Stari Hrkancovi, Novi Hrkancovi, Ratkov Dol, Borojevci, Đakovačka Breznica, Pauče i druga. (Usp. M. Matićka, »Uvjeti i okolnosti za provođenje agrarne reforme i kolonizacije u Hrvatskoj 1945. godine«, *Časopis za suvremenu povijest*, 2, 1978, 14.)

¹¹ AH, MPŠ, svež. 195. Izvještaj o radu Komisije za provedbu kolonizacije Slavonije, 17. I 1946.

¹² AJ, 97, 9–61. Komisija za preseljenje izbjeglica — Izvještaj o radu upućen Predsjedništvu vlade NR Hrvatske, 30. VII 1946.

¹³ AH, MPŠ, svež. 120. Komisija za preseljenje izbjeglica, Izvještaj o završenom radu, 18. VII 1946.

¹⁴ Odnos muhadžira, kako su prema arapskom izvorniku nazivani izbjeglice iz Bosne i Hercegovine, prema narodnoj vlasti, a dakako i obratno, nije bio jednostavan i jedinstven. Mišljenja su se kretala od ocjena muhadžira kao narodnih neprijatelja do sažaljenja i izražavanja brige da, zbog prilika u kojima su se našli, ne postanu narodni neprijatelji (usp. M. Matićka, *Uvjeti i okolnosti*, n. dj., 13).

Smatralo se da to treba uraditi stoga »da se uzmogne uvesti red oko te divlje kolonizacije i da bi se lakše moglo kontrolirati subverzivne elemente« dok se ne dođe do sporazuma s vlastima Bosne i Hercegovine o njihovom povratku.¹⁵ Međutim, to nije učinjeno i Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva NR Hrvatske osnovalo je 2. ožujka 1946. godine, u skladu sa sporazumom s vladom Bosne i Hercegovine, Komisiju za preseljenje izbjeglica iz Bosne i Hercegovine. Djelokrug rada Komisije bio je najprije na području okruga Slavonski Brod i Osijek. U toku rada Komisija je proširila djelatnost na okruge Daruvar i Bjelovar. Sjedište je imala u Slavonskom Brodu. Komisiji za preseljenje izbjeglica stavljeno je u dužnost: sastaviti spiskove svih izbjeglica iz Bosne i Hercegovine, organizirati preseljenje, ustanoviti štetu koju su izbjeglice učinili na samovoljno zauzetim zgradama i posjedima, paziti da izbjeglice pri povratku ponesu samo one stvari koje su prigodom bijega iz Bosne i Hercegovine donijeli. Komisija je u pojedinim kotarima osnivala kotarske komisije koje su obavljale neposredne poslove i zadatke. Rad je završila na sredini srpnja 1946. godine. Istodobno, dok je još trajalo popisivanje izbjeglica, započelo je i njihovo organizirano preseljavanje. Jedan od razloga te žurbe bila je i potreba Bosne i Hercegovine za radnom snagom, napose na poslovima oko proljetne sjetve. Većina preseljavanja obavljena je u razdoblju od 2. ožujka do 7. lipnja 1946. godine. Prihvatna stanica za izbjeglice bila je u Bosanskom Brodu, a izbjeglice su zatim usmjeravani u okruge Mostar, Doboju, Tuzlu i Banju Luku.¹⁶

Izbjeglice se nisu baš rado vraćali u rodni kraj. »Prilikom iseljavanja izbjeglica primijetilo se da veći broj nije dobrovoljno selio u svoj kraj, nego su čak pojedinci bježali određenog dana, koji je bio predviđen za utovar. Vidjelo se da su to ljudi koji su se bojali nečega, tj. svoga povratka u stari kraj. Međutim energičnim mjerama a na zahtjev delegata NR Bosne i Hercegovine u takvim se slučajevima prisilno moralo takve izbjeglice utovariti i otpremiti.«¹⁷ U nekim slučajevima rad Komisije otežavale su i pojedine tvornice odnosno poduzeća (npr. »Bata«, Tvornica vagona) koje su nastojale zadržati izbjeglice jer im je nedostajala kvalificirana, pa i nekvalificirana radna snaga.¹⁸

Osnovni podaci o preseljenicima, broju obitelji, ljudi, količine hrane, stoke, broju organiziranih preseljenja i upotrijebljenim vagonima prikazani su na tabeli 2.¹⁹

¹⁵ AH, Z. š., kut. 3. Zapisnik o održanoj sjednici predstavnika Odjela za agrarnu reformu i kolonizaciju i Komisije za kolonizaciju Slavonije, 23. XI 1945.

¹⁶ Kao bilj. 13.

¹⁷ Isto. Okružni komitet Komunističke partije Hrvatske u Slavonskom Brodu izvjestio je Centralni komitet KPH 5. V 1946. godine: »Kolonizacija je kod nas u toku i središnje pitanje kolonista. Oko iseljavanja muhadžira nailazimo dosta na poteškoće, jer se istima ne sviđa seliti nazad« [Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske (dalje: AIHRPH), Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske (dalje: CK SKH), kut. 10.]

¹⁸ Kao bilj. 13.

¹⁹ Tablica je urađena na temelju podataka u Izvještaju o završenom radu Komisije za preseljenje izbjeglica. Usp. bilj. 13.

Tabela 2.

PREGLED PRESELJENJA MUHADŽIRA PO OKRUZIMA

Okrug	Broj preseljenih				Broj organiziranih preseljenja	Broj upotrijebljenih vagona	Prosječni broj ljudi u vagonu
	obitelji	ljudi	kg hrane	grla stoke			
Osijek	1.388	8.267	77.250	154	10	196	42
Sl. Brod	2.868	14.495	515.158	762	23	408	35
Daruvar	224	1.065	35.962	—	5	47	22
Bjelovar	251	1.081	28.098	62	8	54	20
Ukupno	4.731	24.908	656.468	978	46	705	35

Među preseljenim izbjeglicama bilo je i onih porijeklom iz Hrvatske, napose iz Dalmacije i Like. Ukupan broj muhadžira svodi se tako na 4217 organizirano preseljenih obitelji odnosno 23.842 osobe. Budući da se dio izbjeglica preselio vlastitim prevoznim sredstvima, odnosno sam se prebacio preko Save u susjedne kotare u Bosni i Hercegovini, navodi se 4463 obitelji muhadžira odnosno 24.563 osobe.²⁰ Zajedno s izbjeglicama prevezeno je 656.468 kg hrane i 978 grla krupne i sitne stoke, uglavnom krava bosanske pasmine za koje su izbjeglice mogli dokazati da su njihovo vlasništvo.²¹ Uvjeti preseljavanja nisu bili naročito povoljni, jer podaci o upotrijebljenim vagonima i broju ljudi pokazuju da je prosječno velik broj ljudi, stvari i stoke dolazio u jedan vagon. Uvjeti putovanja bili su nepovoljniji u krajevima odakle je polazilo više izbjeglica, ali je tada vožnja bila kraća, jer su ti krajevi bili bliže Bosni i Hercegovini. Muhadžira je najviše bilo u krajevima oko Save, tj. u okrugu Slavonski Brod i to napose u kotarima Županja, Vinkovci i Slavonski Brod. U okrugu Osijek najviše ih je bilo u kotarima Beli Manastir i Osijek.²²

Prevoženje i preseljenje izbjeglica izazivalo je smetnje u redovitom provođenju kolonizacije. Postojali su veliki problemi u željeznicom saobraćaju pa, iako je Komisija imala razrađen plan preseljavanja izbjeglica i njega se nastojala »striktno« držati, »nije kriva ni odgovorna što se ne može plan odvijati radi teškoća u saobraćaju«. Bila je prisutna neprestana opasnost stvaranja velikih neugodnosti jer je Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva slalo »koloniste a da ne vodi računa o tome jesu li izbjeglice iseljeni te će se desiti da će kolonisti doći a izbjeglice nisu odseljeni, pa će nastati zbrka u selima i dovesti do toga da će kod kolonista pasti moral«. ²³

²⁰ Kao bilj. 12.²¹ Kao bilj. 13.²² Isto.²³ AH, MPS, svež. 112. Komisija za preseljenje izbjeglica, Izvještaj o radu, 17. IV 1946.

U pripremanju organizirane kolonizacije u Slavoniju napose se valjalo odrediti prema kolonistima iz razdoblja NDH.²⁴ Teško je utvrditi koliko se takvih obitelji zateklo u Slavoniji u trenutku završetka oružanih operacija. Vjerojatno ih je bilo nekoliko tisuća. Podaci prikupljeni potkraj 1945. godine govore o ukupno 2265 obitelji na području okruga Daruvar, Slavonski Brod i Osijek. Iz Hrvatskog zagorja bila je 1371, a iz ostalih krajeva 894 obitelji. Ali »postavlja se pitanje, gdje se nalaze ostale obitelji kolonista NDH, kojih je bilo 6000 obitelji. Zato bi bilo potrebno prikupiti točne podatke o broju obitelji koje su se vratile u Zagorje, te broju obitelji, koje lutaju ili su se privremeno smjestile na području okruga Bjelovar i Zagreb.«²⁵ Naime, osim samostalnog vraćanja kolonista, u prvim trenucima poslije oslobođenja pojavila se u pojedinim kotarima tendencija da se vraćaju svi kolonisti NDH, pa i oni koji su sudjelovali u narodnooslobodilačkom pokretu. Naravno, takva orijentacija mogla je imati štetne političke, socijalne i ekonomske posljedice.²⁶ Stoga su zauzimana stajališta da koloniste NDH, koji više nisu imali nikakvog posjeda u mjestima odakle su kolonizirani, treba ostaviti na posjedu na kojem su se nalazili ili ih smjestiti na neko drugo gospodarstvo ponajprije na prazne njemačke posjede. To je bilo važno i stoga što je dio kolonista aktivno surađivao ili sudjelovao u narodnooslobodilačkoj borbi.²⁷

Nije, dakako, bilo sporno da prijašnji vlasnici imanja imaju pravo na svoj posjed. Vlasnicima odnosno uživaocima zemlje, najvećim dijelom srpskim obiteljima koje su je u toku rata morale napustiti, njihova se imovina morala vratiti bez obzira na eventualna potraživanja trenutanih držalaca te imovine. Međutim, moralo se naći rješenje i za koloniste NDH, jer nije se moglo sve protjerati niti su se svi željeli i mogli vratiti. Osim toga, trebalo je obrađivati zemlju. Rješenje se zato ponajprije tražilo u neposrednom dodjeljivanju napuštenih njemačkih posjeda kolonistima NDH. Kada to nije bilo moguće, preporučivalo se privremeno ostaviti koloniste NDH u kućama sa srpskim obiteljima koje su se vratile, odnosno da, radi osiguranja životne osnovice, međusobno dijele urod sa polja.²⁸ Uvijek je naglašavano da koloniste NDH treba

²⁴ »Ustaški režim NDH provodio je kolonizaciju s parolom ispravljanja učinjenih grešaka hrvatskom seljaštvu, što je u osnovi značilo preispitivanje ispravnosti ranije donesenih odluka o agrarnim subjektima. Uklapalo se to, također, u politiku terora ustaškog režima. Zavodu za kolonizaciju NDH stavljena je, naime, na raspolaganje u svrhu kolonizacije i sva pokretna i nepokretna imovina iseljenih i odbjeglih, prvenstveno srpskih obitelji. Inače, težiste kolonizacije bilo je usmjereno na Slavoniju i Srijem, a kolonizirale su se ponajviše obitelji iz Hrvatskog zagorja i Dalmacije. Izvjestan intenzitet ta je kolonizacija mogla imati samo 1941. i na početku 1942. godine« (M. Maticka, Uvjeti i okolnosti, n. dj. 11—12).

²⁵ Kao bilj. 11.

²⁶ Kotarski narodni odbor Novi Marof šalje 3. II 1946. dopis Okružnom narodnom odboru Varaždin u kojem, između ostalog, piše da vraćeni kolonisti »ne mogu čekati na redovitu kolonizaciju koja ima uslijediti, jer su prigodom kolonizacije 1941. godine ovdje sve rasprodali, tako sada sa svojom obitelji nemaju gdje stanovati, a kamoli prehranjivati se« (AH, MPŠ, svež. 110).

²⁷ Usp. M. Maticka, Uvjeti i okolnosti, n. dj. 12.

²⁸ »Dio plana kolonizacije treba provesti još prije zime«, *Naprijed*, 6. X 1945. Dakako, to nije uvijek bilo lagano ostvariti. »Srbi koji se vraćaju iz Srbije ogorčeni su na kolo-

upozoriti na privremenost svih takvih rješenja. Kolonističkim obiteljima koje su se željele vratiti u rodni kraj to je trebalo omogućivati i osigurati im besplatan prijevoz.²⁹ Dakako, svi kolonisti koji su surađivali s okupatorima i domaćim izdajnicima, koji su svjesno išli u kolonizaciju kao snage propagiranja ustaštva ako nisu bili uhapšeni, morali su napustiti imanja i sami se brinuti o sebi.³⁰

II

Kolonizacija Slavonije zamišljena je kao dugoročni zadatak. Određeni broj obitelji trebalo je doduše preseliti vrlo brzo tj. do kraja proljeća 1946. godine, ali namjeravalo se istodobno graditi i nove kuće i kolonistička naselja za tzv. drugu etapu kolonizacije. Prema tome, prva etapa kolonizacije bila je usmjerena na konfiscirane i napuštene posjede osoba njemačke narodnosti kao i ostale napuštene i konfiscirane posjede, a druga etapa kolonizacije imala je biti organizirana u izgrađena naselja.³¹ Međutim, plan druge etape kolonizacije u toku vremena je sužavan tako da su neka kolonistička naselja izgrađena samo u kotaru Đakovo, u sektoru zvanom »Krndija«. Cijeli je plan napušten potkraj 1947. godine.³²

Za provođenje kolonizacije u Slavoniji osnovana je posebna Komisija za provedbu kolonizacije Slavonije.³³ Ta Komisija, a zatim i okružne

niste, koji su se naselili na njihova imanja, premda je jedan dio tih kolonista aktivno učestvovao u NOB. U jednom selu Daruvarskog okruga, Srbi povratnici postavili su ultimatum 'ako Hrvati koloniti glasaju oni neće glasovati' i nisu glasali« (AIHRPH, CK SKH, kut. 5. Zapažanja u Slavoniji, A. Biber, 16. IX 1945).

²⁹ Kao bilj. 27.

³⁰ Za takav postupak zalagao se, npr., Okružni komitet KPH za Bjelovar, 5. lipnja 1945. u svom dopisu CK KPH (AIHRPH kut. 2, III/1): »Nakon oslobođenja okruga počeli su se vraćati Srbi, koji su bili iseljeni u Srbiju. Na njihovim posjedima ustaše su bili naselili koloniste. Mi smo to riješili ovako: Oni kolonisti koji su aktivno surađivali u NOP-u, njima ćemo dati na uživanje posjede koji su konfiscirani, dok oni koji nisu surađivali ili su potpomagali neprijatelja i njihovi sinovi se nalaze u neprijateljskoj vojsci, ukoliko neće biti internirani, trebaju se sami pobrinuti za sebe, bilo da se vrate u svoj kraj ili da na selu rade kao poljoprivredni radnici, a imanja trebaju vratiti Srbima.«

³¹ AJ, Fond Saveta za poljoprivredu i šumarstvo vlade FNRJ (dalje: 4), 22—233. Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva NR Hrvatske, Odjel za agrarnu reformu i kolonizaciju. Kratki izvještaj o stanju provedbe agrarne reforme i kolonizacije, Zagreb, 11. VIII 1946. Usp. i A. Mibletić, Plan raspodjele zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije u Narodnoj Republici Hrvatskoj, *Vjesnik*, 24. II 1946.

³² U jesen 1947. godine odlučeno je da se »Krndija« kao zasebna cjelina sa oko 1700 ha površine preda Zemaljskom poljoprivrednom dobru Zagreb radi osnivanja poljoprivredne ekonomije (AJ, 97, 12—79, Odjel za agrarnu reformu i kolonizaciju — Komisiji za agrarnu reformu i kolonizaciju pri vladi FNRJ, Zagreb 24. IX 1947).

³³ Komisija je osnovana 11. listopada 1945. godine kao pomoćni organ Ministarstva poljoprivrede i šumarstva NR Hrvatske. Činili su je predstavnici Ministarstva, okružnih narodnih odbora gdje će se kolonizacija vršiti, okružnih narodnih odbora sa područja kojih će se stanovništvo seliti te agronomski, geodetski i pravni stručnjaci. Đura Milanović Jura određen je za rukovodioca komisije (AH, Z. Š., kut. 3. Rješenje ministra poljoprivrede i šumarstva NR Hrvatske).

komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju, radile su na provođenju prve etape kolonizacije, najprije na utvrđivanju kolonista među slavonskim borcima i seljacima bez zemlje te kolonistima NDH. Nastojalo se također s posjeda ukloniti sve one obitelji koje nisu mogle zadovoljiti uvjete za kolonizaciju a na slobodne posjede i u kuće trebalo je zatim doseljavati nove koloniste. Administrativno i pravno dovršavanje posla tj. zamjena tzv. načelnih rješenja konačnim odlukama o dodjeli zemlje, mjerenje i parceliranje zemlje te upis vlasništva u zemljišne knjige zamišljeni su kao posljednji dio poslova na kolonizaciji.

Ocjena neposrednih mogućnosti kolonizacije Slavonije nije bila naročito povoljna na početku 1946. godine. Smatralo se, doduše, da postoje 11.563 napuštene kuće koje su pogodne za stanovanje u okrugu Daruvar, Slavonski Brod i Osijek, ali ih je svega 2414 bilo praznih. Postojalo je i oko 2000 kuća kojih je osposobljavanje za stanovanje zahtijevalo velike popravke.³⁴ Na temelju takvih ocjena, ostalih uvjeta i potreba izrađen je plan kolonizacije (v. tabelu 3).³⁵

Smatralo se da se u oko 270 kuća mogu smjestiti po dvije obitelji te se broj obitelji iz okruga Varaždin i Zagreb povećao na 4900. Plan je uključivao i tzv. dekoloniste, tj. koloniste iz razdoblja NDH kojima je priznato pravo na kolonizaciju. Oni su uračunati u broj kolonista koji je određen za njihova domicilna područja. Osnovni kriterij ponovnog priznavanja prava na kolonizaciju bilo je njihovo ponašanje u toku narodno-slobodilačke borbe. Slavonski borci mogli su biti kolonizirani samo ako su imali nedovoljno zemlje i nisu imali kuću. Oni koji su imali kuću i nedovoljno zemlje smatrani su za mjesne agrarne interesente, a oni koji su imali dovoljno zemlje, a kuća im je bila porušena, morali su je sami popraviti. Seljaci bez zemlje, ako su imali bilo kakvu kuću, smatrani su također za mjesne agrarne interesente. Slavoncima su pak smatrani, pa prema tome imali mogućnost koloniziranja, samo osobe koje su živjele u Slavoniji i prije 6. travnja 1941. godine.³⁶

Preseljenje kolonista u Slavoniju bilo je organizacijski slično pripremljeno kao i kolonizacija Vojvodine. Određene su tzv. sabirne stanice, tj. mjesta okupljanja kolonista radi smještavanja u brodove i vlakove. Sabirna stanica za prijevoz brodom bila je u Splitu i kolonisti iz Dalmacije prevozili su se do Bakra, a zatim su nastavili putovati vlakom. Kolonisti iz okruga Varaždin i Zagreb smještavani su u vlakove u Varaždinu i Zagrebu, a iz Korduna u Karlovcu. Prijevoz vlakom trajao je do željezničke stanice koja je bila najbliža mjestu naseljavanja, najčešće do Slavonske Požege, Virovitice, Đakova, Osijeka, Vukovara, Vinkovaca, Županje i Batine.³⁷

³⁴ AH, MPŠ, svež. 195. Zapisnik sa sjednice Komisije za provedbu kolonizacije Slavonije, 17. I 1946.

³⁵ Isto, svež. 5. Unutrašnja kolonizacija u NRH — plan provedbe. Zagreb 20. II 1946.

³⁶ Isto, svež. 59. Naseljavanje slavonskih boraca, bezemljaša i dekolonista Zagoraca u Slavoniju, Zagreb 21. III 1946.

³⁷ Isto, svež. 124. Obrazloženje za troškove prevoza kolonista unutarnje kolonizacije, Zagreb 6. III 1946.

Tabela 3. PLAN KOLONIZACIJE SLAVONIJE

Kotar	Broj kuća za kolonizaciju	Broj obitelji predviđenih za kolonizaciju				Iz okruga Karlovac
		Slavonski borci iz istog okruga	Slavonski bezemljaši	Iz Hrvatskog zagorja	Iz Dalmacije	
Daruvar	520	220	50	250	—	—
Slatina	400	200	50	150	—	—
Virovitica	720	200	100	300	120	—
Pakrac	250	200	50	—	—	—
Okučani	100	100	—	—	—	—
Novska	60	50	—	10	—	—
Grub. Polje	200	150	—	50	—	—
OKRUG DARUVAR	2.250	1.120	250	760	120	—
Sl. Brod	150	100	50	—	—	—
N. Gradiška	30	30	—	—	—	—
Požega	500	250	50	150	50	—
Đakovo	1.400	250	100	600	450	—
Vinkovci	1.900	150	100	1.300	350	—
Županja	400	50	—	350	—	—
OKRUG SL. BROD	4.380	830	300	2.400	850	—
Osijek	1.000	100	100	600	200	—
Valpovo	280	60	—	220	—	—
D. Miholjac	230	80	—	150	—	—
Orahovica	100	100	—	—	—	—
Darda	450	50	50	100	—	250
Batina	500	50	50	200	200	—
Vukovar	250	100	50	—	100	—
Našice	400	150	50	200	—	—
OKRUG OSIJEK	3.210	690	300	1.470	500	250
SLAVONIJA	9.840	2.640	850	4.630	1.470	250

Poslije napuštanja vlaka, kolonisti su na razne načine dolazili do mjesta naseljavanja. O dolasku organiziranih grupa kolonista unaprijed su bile obaviještene kotarske komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju. One su morale pripremiti doček kolonista. Kolonistička grupa imala je pratioca koji se brinuo o urednom toku preseljenja i o potrebnim dokumentima. U toku putovanja bila je organizirana prva medicinska pomoć, zdravstveni pregledi i dezinfekcija. Kolonisti su dobivali, ovisno o dužini putovanja, kruh i toplu hranu.³⁸

Kolonizacija Slavonije izvršena je uglavnom u pravcu od rijeke Drave prema rijeci Savi. Bio je to, naime, pravac odlazanja izbjeglica, napose muhadžira, u Bosnu i Hercegovinu. Iseljavanje jednih bilo je uvjet za naseljavanje drugih stanovnika. Novi kolonisti dolazili su, dakle, prvo u Baranju, a zatim i ostale kotare okruga Osijek i Slavonski Brod. Prvi organizirani transport s unutrašnjim kolonistima krenuo je iz kotara Ivanec u Baranju 12. ožujka 1946. godine. Do kraja ožujka 1946. godine bilo je planirano preseliti iz Hrvatskog zagorja 1000, iz Dalmacije 270 i s Korduna 250 obitelji. Planirano preseljenje ostvareno je iz okruga Varaždin i Zagreb, tj. prevezene su 1063 obitelji. Budući da se smatralo da se u Slavoniji već nalazi oko 3000 tzv. zagorskih obitelji, to je činilo više od polovice predviđenih novih preseljenja. Plan preseljenja nije ostvaren u ožujku 1946. godine u Dalmaciji i na Kordunu. Oblasna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju Dalmacije bila je tada još zaočupljena poslovima kolonizacije dalmatinskih obitelji u Vojvodinu. Zato je najveći dio kolonizacije Slavonije iz Dalmacije ostvaren u travnju i svibnju 1946. godine. Preseljenje s Korduna ovisilo je o prethodnom utvrđivanju samovoljno doseljenih kordunaških obitelji.³⁹ Prema tome, glavnina novih preseljenja u Slavoniju ostvarena je u toku proljetnih mjeseci 1946. godine. Na organizirani način preseljene su 3073 obitelji. Inače, ukupno je u toku 1946. godine organizirano 29 kolonističkih preseljenja i u njima je bilo 3629 obitelji.⁴⁰ Istodobno su okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Daruvaru, Slavonskom Brodu i Osijeku organizirale preseljavanje slavonskih boraca i seljaka bez zemlje te rješavale status kolonista iz razdoblja NDH. Na početku 1947. godine bilo je još svega 80 nepopunjenih kolonističkih mjesta, a u proljeće 1947. godine unutrašnja kolonizacija u Hrvatskoj odnosno kolonizacija Slavonije bila je završena. Dakako, određenih preseljavanja, napose pojedinačnih obitelji, bilo je i kasnije. Naknadno su, naime, popravljene neke kuće i, osim toga, pojedine kolonističke obitelji odustajale su od kolonizacije, a javljali su se novi kolonisti.⁴¹

Većina novih doseljenika u Slavoniju bila je iz kotara Prelog, Ivanec, Varaždin, Čakovec, Novi Marof, Split, Šibenik, Sinj, Knin i Benkovac, a naseljavani su ponajviše u kotare Darda, Vukovar, Osijek, Vinkovci,

³⁸ AJ, 97, 9—61. Godišnji izvještaj o radu na provedbi agrarne reforme i kolonizacije (12. IX 1945—20. X 1946), str. 70.

³⁹ Kao bilj. 31.

⁴⁰ Kao bilj. 38, str. 71. Usp. N. Gačević, n. dj., 229.

⁴¹ AJ, 97, 12—79. Izvještaj o radu Odjela za agrarnu reformu i kolonizaciju, Zagreb 1. II 1947. Isto, 5. III 1947, 5. IV 1947, 10. IX 1947.

Đakovo, Virovitica, Slatina, Grubišno Polje i Daruvar.⁴² Završni rezultati o radu kotarskih komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju pokazuju da je status unutrašnjih kolonista u Hrvatskoj imalo ukupno 12.157 obitelji odnosno 58.230 osoba te da su dobili 47.109 ha zemlje (v. prilog — Tabela pregledi I do XII).⁴³

Dakako, najviše je kolonističkih obitelji bilo u Slavoniji (94,5%), tj. u okruzima Osijek, Slavonski Brod i Daruvar, a tek nešto u okrugu Bjelovar (oko 5%). Značajno je da su među kolonistima u okrugu Daruvar prevladavali tzv. kolonisti unutar okruga, tj. slavonski borci i slavonski seljaci bez zemlje te dekolonisti. Novodoseljenih kolonista najviše je bilo na području okruga Osijek i Slavonski Brod. Od 12.157 obitelji unutrašnjih kolonista 5027 obitelji bile su preseljene unutar okruga, 2482 obitelji činile su kategoriju tzv. dekolonista, a tek 4648 obitelji doseljeno je iz udaljenijih krajeva. Ne može se sigurno utvrditi koliko je među dekolonistima bilo obitelji iz okruga Varaždin i Zagreb, tj. onih koje izvori nazivaju Zagorcima, a koliko su činile obitelji iz Dalmacije. Većina je bila tzv. zagorskih obitelji.⁴⁴

Kolonisti u Hrvatskoj dobili su ukupno 12,1% zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije Hrvatske. Najveća količina zemlje namijenjene za kolonizaciju dodijeljena je, dakako, kolonističkim obiteljima unutar okruga odnosno dekoloniziranim obiteljima. Njih je bio i najveći broj. Prosječno je jedna kolonistička obitelj dobivala oko 4 ha zemlje, odnosno 0,8 ha po osobi. Zapažaju se određene razlike u dodjeljivanju zemlje pojedinim kategorijama kolonista. One su, međutim, veće kod količine zemlje dodijeljene pojedinim obiteljima nego pojedinim osobama. Tako su, npr., kolonističke obitelji iz Dalmacije, očito brojnije, dobivale prosječno više zemlje nego obitelji iz Hrvatskog zagorja. Kolonističkim obiteljima najvećim su dijelom dodijeljene oranične površine (76,8%), a zatim i ostale vrste zemljišta: livade (9,6%), vrtovi i voćnjaci (3,9%) te vinogradi (2,9%). Pojedine kategorije kolonista dobivale su uglavnom u jednakim odnosima osnovne vrste zemljišta. Nastojala su se stvoriti mala seljačka gospodarstva mješovitog tipa proizvodnje tj. usmjerena ponajprije na zadovoljavanje osobnih potreba u poljoprivrednim proizvodima.

III

U toku provođenja kolonizacije Slavonije pojavljivali su se razni problemi. Odaziv za kolonizaciju nije bio isti u svim okruzima odakle su kolonisti kretali. Broj prijavljenih kolonista u Dalmaciji zadovoljavao je, a slabiji nego što se očekivalo bio je u okruzima Varaždin i Zagreb.

⁴² Kao bilj. 38, str. 74. Usp. A. Mibletić, n. dj., 27, 28.

⁴³ AH, MPŠ, svež. 150. Stanje provedbe agrarne reforme i kolonizacije — konačni rezultati. Usp. i svež. 131, 132, 154, 155 i 185. Na temelju tih podataka urađeni su i tabelarni pregledi I—XII. Podaci o broju koloniziranih obitelji i, naročito, osoba nešto se razlikuju od onih koji su dosada navodeni u literaturi. Razlog je uglavnom u prenošenju računске greške iz primarnog izvora.

⁴⁴ Podaci o dekolonističkim obiteljima iz Dalmacije i okruga Varaždin i Zagreb ne omogućavaju točno razvrstavanje na »dekoloniste Zagorce« i »dekoloniste Dalmatince«.

Loša iskustva iz prijašnjih kolonizacija bila su pogodno tlo za propagandu protiv kolonizacije i događalo se da nema dovoljno molbi, a nisu odlazili ni svi oni čije su molbe bile odobrene.⁴⁵ Valjalo je osigurati i realno obavještavanje kolonista o prilikama u područjima u koja su odlazili. Mnogi su bili u zabludi vjerujući da će dobiti velike, uređene i dobro opremljene kuće i posjede. Realne su ih prilike razočaravale i vraćali su se u stari kraj gdje su odgovarali od kolonizacije moguće kandidate.⁴⁶ Dakako, određeni broj seljaka tražio je perspektivu, mogućnost za rješenje svoga položaja u prilikama koje su nudila veća gradska središta. Organizacija i život kolonista bili su teški. Jedan je od najvažnijih problema bio popravak kuća, jer je većina tzv. pogodnih kuća za stanovanje bila bez vrata, prozora, stakla, ploča na pećima itd. Organizirati popravak, a naročito nabaviti potreban materijal bio je veoma složen posao.⁴⁷ Kolonistima se nastojalo pomoći odobravanjem zajmova za kupnju stoke, poljoprivrednog inventara i građevinskog materijala. Suma od 50,000,000 dinara odobrena je iz Fonda za obnovu zemlje u ljeto 1946. godine i raspoređena je: okrugu Bjelovar 3 milijuna dinara, Daruvaru 6,5 milijuna, Slavonskom Brodu 15,2 milijuna i Osijeku 25,3 milijuna dinara. Željelo se kolonističkim obiteljima dodijeliti kredite od 5 do 15 tisuća dinara na rok od 5 godina i uz 2% kamata. Zajam je bio namijenjen za kupnju stoke (80%) te poljoprivrednog i građevinskog materijala (po 10%).⁴⁸ Pokazalo se, međutim, da je suma predviđena za zajmove bila premalena, jer je u svim kolonističkim sredinama izražavana potreba za dodatnim zajmovima, naročito za kupovinu građevinskog materijala neophodnog za popravak kuća.⁴⁹

Većina kolonista naseljena je u vrijeme prije žetve i nisu odmah mogli ući u posjed zemlje koja im je dodijeljena. Naime, zemlja još nije bila izmjerena i parcelirana, a neke kotarske komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju nisu odmah ni utvrđivale konačni smještaj kolonista. Događalo se zato da kolonisti sele iz jednog u drugo mjesto što je, dakako, izazivalo nezadovoljstvo.⁵⁰

Posebno je trebalo rješavati probleme prehrane kolonista. Smatralo se da oni sebi moraju osigurati hranu radom, tj. zaposliti se kod rajonskih up-

⁴⁵ AIHRPH, CK SKH, kut. 12. Zapisnik sa sastanka instruktorskog odjeljenja, 19. IV 1946.

⁴⁶ Isto, 3. III 1946.

⁴⁷ U Godišnjem izvještaju IV odsjeka Odjela za agrarnu reformu i kolonizaciju za 1946. godinu piše: »Ovaj odsjek nakon dugog traženja dobio je doznaku za daske od Narodne republike Slovenije. No kad je stigla doznaka nije bilo kredita odnosno zajma za kupnju istih jer je to pretpostavljalo izdatak od cca 5 000 000 Din.« (AH, MPŠ, svež. 195).

⁴⁸ Kao bilj. 38, str. 106. Usp. S. Juvša, n. dj., 186.

⁴⁹ Kao bilj. 47. U izvještaju Okružnog komiteta KPH za Slavonski Brod od 8. X 1946, između ostalog, piše: »Osjeća se velika poteškoća u popravku kuća kolonistima, koje su većim dijelom oštećene, a 50% bez vrata i prozora. Do sada zajam, koji im je dodijeljen je samo za kupovinu stoke i poljoprivrednog inventara. Stoga bi bilo neophodno potrebno da im se dodijeli ponovni zajam da si mogu nabaviti staklo i dasku za popravak prozora i vrata kako bi mogli dočekati zimu« (AIHRPH, CK SKH, kut. 11).

⁵⁰ AIHRPH, CK SKH, kut. 13. Izvještaj Okružnog komiteta KPH Osijeka, 15. IV 1946.

rava zemljišnog fonda ili privatnika. Rajonske uprave dijelile su im besplatno hranu samo u toku prvih deset dana nakon naseljavanja.⁵¹ Uredbom o postupku s prirodom zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije riješen je odnos u raspodjeli priroda jesenskih i proljetnih usjeva između kolonista i rajonskih uprava. Nakon žetve u 1946. godini kolonisti su morali preuzeti punu brigu o dodijeljenom zemljištu.

Naročita je pažnja bila usmjerena na razvijanje dobrih odnosa između starosjedilaca i kolonista. Domaći su seljaci, naime, ponekad nerado primali koloniste u svoju sredinu smatrajući da je raspoložive kuće i zemlju trebalo njima dodijeliti. To je otežavalo poslove oko kolonizacije, a od Ministarstva poljoprivrede i šumarstva zahtijevalo se dostavljanje potpunih dokumenata o kolonistima, jer su kotarske komisije tada imale veći autoritet i lakše su uredovale.⁵²

Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji omogućivao je zajedničko dodjeljivanje zemlje većim grupama kolonista radi zadružnog obrađivanja. Međutim, zadružna obrada zemlje bila je među kolonistima u Slavoniji tek u začetku. Na području okruga Osijek i Slavonski Brod prema nekim podacima bilo je ukupno 19 seljačkih radnih zadruga u ljeto 1946. godine, a samo su dio osnovali kolonisti. Opredjeljenje o dobrovoljnosti stvaranja seljačkih radnih zadruga prilično je često tumačeno tako da ih ne treba ni pomagati. Seljačke radne zadruge nisu u to vrijeme imale dovoljnu stručnu i materijalnu pomoć od organa narodne vlasti, a ni od organa za provođenje agrarne reforme i kolonizacije. Štošta je bilo nejasno i zadrugarima pa je tako bilo problema oko organiziranja upravljanja, raspodjele prihoda, odnosa sa stanicama poljoprivrednog oruđa i mašina i slično.⁵³

⁵¹ Zemljišnim fondom agrarne reforme i kolonizacije do njegove raspodjele korisnicima upravljale su rajonske uprave zemljišnog fonda. One su preuzimale i određene obveze prema kolonistima. U zapisniku sa sjednice Kotarske komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Đakovu, 4. IV 1946. godine, o toj problematiki piše: »Vanjski kolonisti imaju između sebe izabrati odbor od najviše pet lica, koji odbor ima nadležnoj reonskoj upravi da dade popis radne snage i stoke. Reonska uprava preko tog odbora raspolagat će i određivat će sa radnom snagom gdje i šta će se kojeg dana raditi. Za ljudsku i stočnu hranu sviju kolonista brine se reonska uprava. Plodove će se dijeliti na taj način što će reonska uprava ustanoviti koliko je koja obitelj dala radnih dana bilo ljudskih bilo stočnih i koliko je za istu obitelj potrošeno za račun ljudske i stočne hrane. Razlika između toga će se računati i istima dati kao prihod sa njihovog zemljišta. Reonske uprave dužne su novim kolonistima objasniti da je za ovu godinu ovako zajednički način obrade i prehrane jedino mogućan obzirom na sva sredstva koja su potrebna za obradu, a koja imaju na raspolaganju. Na prigovor da neke reonske uprave nemaju ništa od hrane, masti itd., predsjednik okružne komisije rekao je da mora postojati uska suradnja između samih reonskih uprava i jedna drugoj davati ono što imaju na raspolaganju« (AH, MPŠ, svež. 111).

⁵² AH, MPŠ, svež. 119. Izvještaj okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju, Osijek 21. III 1946, AIHRPH, CK SKH, kut. 10. Izvještaj Okružnog komiteta KPH Bjelovar, 5. IV 1946.

⁵³ AH, MPŠ, svež. 195. Izvještaj Vase Prodanovića o seljačkim radnim zadrugama u brodskom i osječkom okrugu, Zagreb 12. VIII 1946. U zaključku izvještaja piše: »Moram naglasiti da se može lako uočiti da zadruge već danas imaju puno neprijatelja [...]. Takvih ljudi ima i u narodnim odborima i u rajonskim upravama i u SPOM-ovima (stanice poljoprivrednih oruđa i mašina, M. M.). Naročito su veliki protivnici zadruga bogatiji seljaci, koji naročito u Baranji imaju još uvijek velikog utjecaja. [...].«

Ostvarivanje unutrašnje kolonizacije u Hrvatskoj bilo je u osnovi brzo i uspješno. Uređeni su posjedovni odnosi u Slavoniji, tj. ponovo su naseljeni napušteni posjedi i organizirano obrađivanje zemlje. U krajevima odakle su kolonisti otišli dobivene su veće količine zemlje za mjesne agrarne interesente i nešto se smanjivala agrarna prenapućenost. Organi za provođenje agrarne reforme i kolonizacije, organi narodne vlasti i političke organizacije nastojale su olakšati snalaženje i prilagođavanje kolonista novoj sredini. Većina kolonističkih obitelji ostala je u mjestima naseljavanja.

PRILOG
TABELARNI PREGLEDI I—XII

Tabelarni pregled I.

BROJ KOLONISTA KORISNIKA ZEMLJIŠNOG FONDA AGRARNE REFORME I KOLONIZACIJE

OKRUG ILI OBLAST	KOLONISTI											
	Unutar okruga		Dekolonizirani Zagorci i Dalmatinci		Iz Hrvatskog zagorja		Iz Dalmacije		Iz ostalih krajeva		Ukupno	
	obitelji	osoba	obitelji	osoba	obitelji	osoba	obitelji	osoba	obitelji	osoba	obitelji	osoba
Banija	11	36	—	—	—	—	—	—	—	—	11	36
Bjelovar	388	1.656	44	244	102	523	2	9	70	327	606	2.759
Daruvar	1.302	4.956	676	3.763	16	81	—	—	—	—	1.994	8.800
Kordun	15	64	—	—	—	—	—	—	—	—	15	64
Lika	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Osijek	2.206	10.118	1.234	6.945	1.283	4.891	366	2.005	698	3.441	5.787	27.400
Primorje	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Sl. Brod	1.061	4.139	528	2.696	1.004	5.594	588	3.312	519	3.224	3.700	18.965
Varaždin	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Zagreb	15	58	—	—	—	—	—	—	—	—	15	58
Dalmacija	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Istra	29	148	—	—	—	—	—	—	—	—	29	148
Hrvatska	5.027	21.175	2.482	13.648	2.405	11.089	956	5.326	1.287	6.992	12.157	58.230

Tabelarni pregled II.
UDIO POJEDINIHI KATEGORIJA KOLONISTA U UKUPNOM BROJU KOLONISTA PO OKRUZIMA

OKRUG ILI OBLAST	KOLONISTI													
	Unutar okruga		Dekolonizirani Zagorci i Dalmatinci		Iz Hrvatskog zagorja		Iz Dalmacije		Iz ostalih krajeva		Ukupno			
	obitelji	osoba	obitelji	osoba	obitelji	osoba	obitelji	osoba	obitelji	osoba	obitelji	osoba		
Banija	100,0	100,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100	100
Bjelovar	64,0	60,0	7,3	8,8	16,8	19,0	0,3	0,3	11,6	11,9	—	—	100	100
Daruvar	65,3	56,3	33,9	42,8	0,8	0,9	—	—	—	—	—	—	100	100
Kordun	100,0	100,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100	100
Lika	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Osijek	38,1	36,9	21,3	25,3	22,2	17,9	6,3	7,3	12,1	12,6	—	—	100	100
Primorje	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Sl. Brod	28,7	21,8	14,3	14,2	27,1	29,5	15,9	17,5	14,0	17,0	—	—	100	100
Varaždin	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Zagreb	100,0	100,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Dalmacija	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Istra	100,0	100,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Hrvatska	41,4	36,5	20,4	23,4	19,8	19,0	7,9	9,1	10,5	12,0	100	100	100	100

%

Tabelarni pregled III.
UDIO OKRUGA U UKUPNOM BROJU POJEDINIH KATEGORIJA KOLONISTA

OKRUG ILI OBLAST	KOLONISTI											
	Unutar okruga		Dekolonizirani Zagorci i Dalmatinci		Iz Hrvatskog zagorja		Iz Dalmacije		Iz ostalih krajeva		Ukupno	
	obitelji	osoba	obitelji	osoba	obitelji	osoba	obitelji	osoba	obitelji	osoba	obitelji	osoba
Banija	0,2	0,2	—	—	—	—	—	—	—	—	0,1	0,1
Bjelovar	7,7	7,8	1,8	1,8	4,2	4,7	0,2	0,2	—	4,7	5,0	4,7
Daruvar	25,9	23,4	27,2	27,6	0,7	0,7	—	—	—	—	16,4	15,1
Kordun	0,3	0,3	—	—	—	—	—	—	—	—	0,1	0,1
Lika	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Osijek	43,9	47,8	49,7	50,9	53,4	44,1	38,3	37,6	54,2	49,2	47,6	47,1
Primorje	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Sl. Brod	21,1	19,5	21,3	19,7	41,7	50,5	61,5	62,2	40,3	46,1	30,6	32,6
Varaždin	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Zagreb	0,3	0,3	—	—	—	—	—	—	—	—	0,1	0,1
Dalmacija	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Istra	0,6	0,7	—	—	—	—	—	—	—	—	0,2	0,2
Hrvatska	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

%

Tabelarni pregled IV.
RASPODJELA ZEMLJIŠNOG FONDA PO KATEGORIJAMA KOLONISTA I PO OKRUZIMA

OKRUG ILI OBLAST	KOLONISTI					Ukupno
	Unutar okruga	Dekolonizirani Zagorci i Dalmatinci	Iz Hrvatskog zagorja	Iz Dalmacije	Iz ostalih krajeva	
	hektara					
Banija	39	—	—	—	—	39
Bjelovar	1.619	184	446	8	347	2.604
Daruvar	5.050	3.065	66	—	—	8.181
Kordun	67	—	—	—	—	67
Lika	—	—	—	—	—	—
Osijek	6.764	4.904	4.187	1.584	2.966	20.405
Primorje	—	—	—	—	—	—
Sl. Brod	4.175	2.299	4.402	2.392	2.331	15.599
Varaždin	—	—	—	—	—	—
Zagreb	71	—	—	—	—	71
Dalmacija	—	—	—	—	—	—
Istra	143	—	—	—	—	143
Hrvatska	17.928	10.452	9.101	3.984	5.644	47.109

Tabelarni pregled V.
UDIO POJEDINIHI KATEGORIJA KOLONISTA U UKUPNOM ZEMLJIŠNOM FONDU PO OKRUZIMA

OKRUG ILI OBLAST	KOLONISTI					Ukupno
	Unutar okruga	Dekolonizirani Zagorci i Dalmatinci	Iz Hrvatskog zagorja	Iz Dalmacije	Iz ostalih krajeva	
%						
Banija	0,4	—	—	—	—	0,4
Bjelovar	12,5	1,4	3,4	0,1	2,7	20,1
Daruvar	9,4	5,7	0,1	—	—	15,2
Kordun	0,6	—	—	—	—	0,6
Lika	—	—	—	—	—	—
Osijek	5,5	4,0	3,4	1,3	2,4	16,6
Primorje	—	—	—	—	—	—
Sl. Brod	5,7	3,2	6,1	3,3	3,2	21,5
Varaždin	—	—	—	—	—	—
Zagreb	0,5	—	—	—	—	0,5
Dalmacija	—	—	—	—	—	—
Istra	0,6	—	—	—	—	—
Hrvatska	4,6	2,7	2,3	1,0	1,5	12,1

Tabelarni pregled VI.
 UDIO POJEDINIH KATEGORIJA KOLONISTA U ZEMLJIŠNOM FONDU KOLONIZACIJE PO OKRUZIMA

OKRUG ILI OBLAST	KOLONISTI						Ukupno
	Unutar okruga	Dekolonizirani Zagorci i Dalmatinci	Iz Hrvatskog zagorja	Iz Dalmacije	Iz ostalih krajeva		
							%
Banija	100,0	—	—	—	—	—	100
Bjelovar	62,2	7,1	17,1	0,3	13,3	—	100
Daruvar	61,7	37,5	0,8	—	—	—	100
Kordun	100,0	—	—	—	—	—	100
Lika	—	—	—	—	—	—	—
Osijek	33,1	—	20,5	7,8	14,6	—	100
Primorje	—	—	—	—	—	—	—
Sl. Brod	26,8	14,7	28,2	15,3	15,0	—	100
Varaždin	—	—	—	—	—	—	—
Zagreb	100,0	—	—	—	—	—	100
Dalmacija	—	—	—	—	—	—	—
Istra	100,0	—	—	—	—	—	—
Hrvatska	38,1	22,2	19,3	8,5	11,9	—	100

Tabelarni pregled VII.
UDIO OKRUGA U UKUPNOM DODIJELJENOM ZEMLJIŠTU POJEDINIHI KATEGORIJA KOLONISTA

OKRUG ILI OBLAST	KOLONISTI					Ukupno
	Unutar okruga	Dekolonizirani Zagorci i Dalmatinci	Iz Hrvatskog zagorja	Iz Dalmacije	Iz ostalih krajeva	
	%					
Banija	0,2	—	—	—	—	0,1
Bjelovar	9,0	1,7	4,9	0,2	6,1	5,5
Daruvar	28,2	29,4	0,7	—	—	17,4
Kordun	0,4	—	—	—	—	0,1
Lika	—	—	—	—	—	—
Osijek	37,7	46,9	46,0	39,8	52,6	43,3
Primorje	—	—	—	—	—	—
Sl. Brod	23,3	22,0	48,4	60,0	41,3	33,1
Varaždin	—	—	—	—	—	—
Zagreb	0,4	—	—	—	—	0,2
Dalmacija	—	—	—	—	—	—
Istra	0,8	—	—	—	—	0,3
Hrvatska	100	100	100	100	100	100

Tabelarni pregled VIII.
 PROSJEČNA KOLIČINA DODIJELJENE ZEMLJE PO KOLONISTIČKOJ OBITELJI ODNOSNO PO JEDNOM
 KORISNIKU KOLONIZACIJE

OKRUG ILI OBLAST	KOLONISTI											
	Unutar okruga		Dekolonizirani Zagorci i Dalmatinci		Iz Hrvatskog zagorja		Iz Dalmacije		Iz ostalih krajeva		Ukupno	
	obitelj	osoba	obitelj	osoba	obitelj	osoba	obitelj	osoba	obitelj	osoba	obitelj	osoba
Banija	3,5	1,1	—	—	—	—	—	—	—	—	3,5	1,1
Bjelovar	4,2	1,0	4,2	0,8	4,4	0,9	4,0	0,9	—	1,1	4,3	0,9
Daruvar	3,9	1,0	4,5	0,8	4,1	—	—	—	—	—	4,1	0,9
Kordun	4,5	1,0	—	—	—	—	—	—	—	—	4,5	1,0
Lika	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Osijek	3,1	0,7	4,0	0,7	3,3	0,9	4,3	0,8	4,2	0,9	3,5	0,7
Primorje	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Sl. Brod	3,9	1,0	4,1	0,8	4,4	0,8	4,1	0,7	4,5	0,7	4,2	0,8
Varaždin	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Zagreb	4,7	1,2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Dalmacija	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Istra	4,9	1,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Hrvatska	3,6	0,9	4,2	0,8	3,8	0,8	4,2	0,8	4,4	0,8	3,9	0,8

hektara

Tabelarni pregled IX.
RASPODJELA ZEMLJIŠNOG FONDA KOLONIZACIJE PO VRSTAMA ZEMLJIŠTA I KATEGORIJAMA KORISNIKA

VRSTA ZEMLJIŠTA	KOLONISTI					Ukupno
	Unutar okruga	Dekolonizirani Zagorci i Dalmatinci	Iz Hrvatskog zagorja	Iz Dalmacije	Iz ostalih krajeva	
	hektara					
Oranice	13.704	8.060	6.399	3.234	4.789	36.186
Vrtovi i voćnjaci	666	306	498	166	183	1.819
Vinogradi	520	116	515	110	103	1.364
Livade	1.934	1.142	956	230	286	4.548
Šume	118	18	29	1	9	175
Ribnjaci	—	—	—	—	—	—
Pašnjaci podesni za obradu	324	402	262	85	131	1.204
Pašnjaci nepodesni za obradu	154	116	18	1	10	299
Trstici podesni za obradu	9	2	1	—	—	12
Trstici nepodesni za obradu	12	13	41	34	—	100
Neplodno	487	277	382	123	133	1.402
Ukupno	17.928	10.452	9.101	3.984	5.644	47.109

Tabelarni pregled X.
UDIO POJEDINIHI KATEGORIJA KOLONISTA U UKUPNOM ZEMLJIŠNOM FONDU PO VRSTAMA ZEMLJIŠTA

VRSTA ZEMLJIŠTA	KOLONISTI					Ukupno
	Unutar okruga	Dekolonizirani Zagorci i Dalmatinci	Iz Hrvatskog zagorja	Iz Dalmacije	Iz ostalih krajeva	
	%					
Oranice	8,5	5,0	3,9	2,0	2,9	22,3
Vrtovi i voćnjaci	14,4	6,6	10,7	3,6	3,9	39,2
Vinogradi	10,9	2,4	10,8	2,3	2,1	28,5
Livade	8,6	5,1	4,2	1,0	1,3	20,2
Šume	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1
Ribnjaci	—	—	—	—	—	—
Pašnjaci podesni za obradu	3,9	4,0	3,2	1,1	1,6	14,7
Pašnjaci nepodesni za obradu	0,9	0,7	0,1	0,0	0,1	1,8
Trstici podesni za obradu	3,5	0,8	0,4	—	—	4,7
Trstici nepodesni za obradu	1,8	2,0	6,2	5,2	—	15,2
Neplodno	6,9	3,9	5,3	1,7	1,9	19,7
Ukupno	4,6	2,7	2,3	1,0	1,5	12,1

Tabelarni pregled XI.
 UDIO POJEDINIHI KATEGORIJA KOLONISTA U VRSTAMA DODIJELJENOG ZEMLJIŠTA

VRSTE ZEMLJIŠTA	KOLONISTI					Ukupno
	Unutar okruga	Dekolonizirani Zagorci i Dalmatinci	Iz Hrvatskog zagorja	Iz Dalmacije	Iz ostalih krajeva	
	%					
Oranice	37,9	22,3	17,7	8,9	13,2	100
Vrtovi i voćnjaci	36,6	16,8	27,4	9,1	10,1	100
Vinogradi	38,1	8,5	37,8	8,1	7,5	100
Livade	42,5	25,1	21,0	5,1	6,3	100
Šume	67,4	10,3	16,6	0,6	5,1	100
Ribnjaci	—	—	—	—	—	—
Pašnjaci podesni za obradu	26,9	33,4	21,8	7,0	10,9	100
Pašnjaci nepodesni za obradu	51,5	38,8	6,0	0,3	3,4	100
Trstici podesni za obradu	75,0	16,7	8,3	—	—	100
Trstici nepodesni za obradu	12,0	13,0	41,0	34,0	—	100
Neplodno	34,7	19,8	27,2	8,8	9,5	100
Ukupno	38,0	22,2	19,3	8,5	12,0	100

Tabelarni pregled XII.
 UDIO VRSTA ZEMLJIŠTA U UKUPNOM ZEMLJIŠTU DODIJELJENOM POJEDINIM KATEGORIJAMA KOLONISTA

VRSTE ZEMLJIŠTA	KOLONISTI					Ukupno
	Unutar okruga	Dekolonizirani Zagorci i Dalmatinci	Iz Hrvatskog zagorja	Iz Dalmacije	Iz ostalih krajeva	
	%					
Oranice	76,4	77,1	70,3	81,2	84,9	76,8
Vrtovi i voćnjaci	3,7	2,9	5,5	4,2	3,2	3,9
Vinogradi	2,9	1,1	5,7	2,8	1,8	2,9
Livade	10,8	10,9	10,5	5,8	5,1	9,6
Šume	0,7	0,2	0,3	0,0	0,2	0,4
Ribnjaci	—	—	—	—	—	—
Pašnjaci podnesni za obradu	1,8	3,9	2,9	2,1	2,3	2,6
Pašnjaci nepodesni za obradu	0,8	1,1	0,2	0,0	0,2	0,6
Trstici podnesni za obradu	0,1	0,0	0,0	—	—	0,0
Trstici nepodesni za obradu	0,1	0,1	0,4	0,8	—	0,2
Neplodno	2,7	2,7	4,2	3,1	2,3	3,0
Ukupno	100	100	100	100	100	100